

А. В. Вихрущ¹ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4177-4614>**Н. А. Данік²**ORCID <https://orcid.org/0009-0003-7440-7567>**Я. Ю. Кіцила³**ORCID <https://orcid.org/0009-0007-0364-445X>**О. В. Коваль²**ORCID <https://orcid.org/0009-0007-3198-1437>¹Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України²Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка³Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Я. Франка**ГІМНАЗІЇ: МИНУЛЕ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО (МЕТОДИ НАВЧАННЯ)****A. V. Vykhreshch¹, N. A. Danik², Y. Yu. Kitsila³, O. V. Koval²**¹*I. Horbachevsky Ternopil National Medical University*²*Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University*³*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University***GYMNASIA: THE PAST FOR THE FUTURE (TEACHING METHODS)**

Анотація. У статті пропонується авторська періодизація розвитку гімназій у системі освіти від часу їх виникнення до сьогодення. Доводиться, що проблема організації навчального процесу в гімназіях не втрачає актуальності. Закономірно, що розвиток гімназійної освіти викликає поглиблений інтерес дослідників. Їх праці можна поділити на шість основних груп. По-перше, це дослідження методологічного рівня. Історики педагогіки також осмислюють цю проблему на теоретико-методологічному рівні. По-друге, це автори, які вивчали регіональні особливості розвитку освіти і в працях яких гімназіям присвячені окремі параграфи. По-третє, праці, в яких розглядається лише гімназійна освіта. По-четверте, дослідження, присвячені вивченню окремих аспектів організації навчально-виховного процесу в гімназіях минулого. По-п'яте, історичний опис окремих гімназій. По-шосте, спогади учнів, які навчалися в гімназіях. Аналізуються також п'ять етапів розвитку гімназій. Звертається увага на оригінальні методи навчання, розвиток творчості учнів, підготовку до ефективної діяльності. Доводиться помилковість рішення щодо зменшення значимості гімназій у сучасних системах освіти.

Ключові слова: гімназія; освіта; творчість; методи навчання.

Abstract. This article presents the authors' periodization of the development of gymnasia within the education system from their inception to the present day. It is claimed that the issue of organizing the educational process in gymnasia remains relevant. Consequently, the development of gymnasia education elicits deep interest from researchers. Their works can be divided into six main groups. First, there are studies at the methodological level. Historians of pedagogy also examine this issue at the theoretical and methodological level. Second, there are authors who have studied regional features of education development, with specific chapters dedicated to gymnasia in their works. Third, there are works that focus solely on gymnasia education. Fourth, there are studies devoted to the examination of individual subjects taught in gymnasia in the past. Fifth, there are historical descriptions of individual gymnasia. Sixth, there are memoirs of students who attended gymnasia. Additionally, five stages of gymnasia development are analyzed. Attention is given to original teaching methods, the development of student creativity, and preparation for effective activities. The article demonstrates the fallacy of the decision to reduce the significance of gymnasia in modern education systems.

Key words: gymnasium; education; creativity; teaching methods.

Вступ. В енциклопедії освіти Г. Д. Щекатунова розглядає гімназію як «загальноосвітній навчальний заклад для обдарованих і здібних дітей, що забезпечує науково-теоретичну, гуманітарну, загальнокультурну підготовку, задовольняє різнобічні

© А. В. Вихрущ, Н. А. Данік, Я. Ю. Кіцила, О. В. Коваль

освітні запити особистості, суспільства і держави. Гімназійна освіта зорієнтована на створення умов для самореалізації, саморозвитку особистості учня, формування його гуманістичного світогляду на основі єдності гуманітарного знання й естетичного виховання» [19, с. 136]. Польські дослідники в «Пе-

дагогічній енциклопедії XXI століття» акцентують увагу на досвіді минулих років. Підкреслюються традиції Стародавньої Греції, де юнаки в цих закладах у віці від 16 до 18 років займалися фізичними вправами і брали участь у диспутах, їх вплив на академію Платона і лікею Аристотеля; відродження гімназійної освіти в 1425 р. (*Gymnasium Palatinum Вітторіно да Фельтре*); значимість відкриття гімназії Й. Штурма в Страсбурзі (1538), а також появи аналогічних навчальних закладів, які відкривали представники ордену єзуїтів; появи академічних гімназій у Пінчові, Торуні, Ельблонгу, Гданську. Особлива увага звертається на Волинську гімназію в Кременці (1805), яка в 1919 р. була реорганізована в ліцей. Польські дослідники зауважують, що з 1833 р. набули поширення восьмикласні гімназії, поширення в ХХ ст. реальних і професійних гімназій, значимість реформи 1932 р., згідно з якою шестирічна початкова школа служила основою для чотирирічних гімназій, випускники яких могли продовжити навчання в дворічних ліцеях. Новий етап розвитку гімназійної освіти розпочався в 1999 р. після відкриття трирічних гімназій, в яких могли навчатися учні після шестирічної початкової школи [22, с. 34–36]. Зауважимо, що в 2017 р. розпочалася ліквідація польських гімназій, а реформа освіти передбачала восьмирічну початкову школу і чотирирічні ліцеї. Необхідність нової моделі пояснювалася тим, що учні в попередні роки після шестирічної початкової школи зустрічалися зі значними труднощами після переходу в інші колективи та інші приміщення.

Закономірно, що розвиток гімназійної освіти викликає поглиблений інтерес українських дослідників. Їх праці можна поділити на шість основних груп.

По-перше, це дослідження методологічного рівня: О. Антонова, Л. Березівська, В. Вихруц, С. Гончаренко, Н. Гупан, О. Дубасенюк, І. Зайченко, С. Золотухіна, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лозова, В. Майборода, О. Локшина, Н. Ничкало, О. Савченко, Н. Сейко, С. Сисоєва, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, Є. Хриков. По-друге, праці авторів, які вивчали регіональні особливості розвитку освіти і в працях яких гімназіям присвячені окремі параграфи і статті: Л. Барна, М. Барна, О. Белей, Г. Білавич, Л. Бодак, Н. Вихруц, О. Вишневський, О. Волинська, Х. Гасай, Д. Герцюк, З. Гіптерс, О. Гой, М. Грановська, Н. Дудник, Т. Завгородня, І. Зайченко, А. Зеленська, М. Кляп, Н. Кобрин, О. Колодійчук, Я. Кузьмів, С. Лаба, І. Левандовська,

О. Лісовець, С. Луканюк, Г. Маслій, Р. Михайлишин, І. Мицишин, З. Нагачевська, Н. Сабат, О. Славовас, М. Слободян, І. Стражнікова, О. Степанюк, Б. Ступарик, Н. Сейко, Д. Турків, І. Цепенда. Окремо варто виокремити праці авторів, які працювали в другій половині ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.: М. Базник, В. Бень, П. Біланюк, Я. Біленький, Ю. Богачевський, Ю. Богданів, М. Возняк, М. Грицак, Ю. Дзерович, Р. Ілевич, Д. Коренець, А. Крушельницький, Я. Кузьмів, В. Левицький, О. Макарушка, Г. Микитей, Ф. Прухніцький, С. Сірополко, С. Русова, М. Терлецький, Р. Цегельський, І. Юцишин, Я. Ярема. По-третє, праці, в яких розглядається лише гімназійна освіта: І. Гаврищак, Г. Занік, І. Курляк, Л. Деревяна, О. Клочко, Р. Пахолок, Ю. Лопатенко. По-четверте, дослідження, присвячені вивченню окремих предметів у гімназіях минулого: О. Василенко, О. Денічева, А. Паладьєва, Н. Рибалко, Т. Савшак, С. Хмелівська. По-п'яте, історичний опис окремих гімназій: О. Драч, О. Заєць, В. Затока, О. Коцюмбас, В. А. Доброчинська, Б. М. Ступарик, С. Шевченко. По-шосте, спогади учнів, які навчалися в гімназіях: О. Барвінський, Б. Лепкий, М. Парфанович, С. Шах. Розглянемо окремі аспекти проблеми.

Традиційно для ретроспективної оцінки будь-якого явища важливою є періодизація процесу. Хоча саме це питання викликає чи не найбільше дискусій. Мав рацію Н. М. Гупан, стверджуючи, що «хронологія є важливою складовою історико-педагогічних досліджень. Водночас саме в цій площині спостерігається значна кількість невідповідностей (некоректність в обґрунтуванні хронологічних меж досліджуваного педагогічного феномену, домінування марксистської методології в підходах до періодизації, підміна понять тощо). Упорядкування хронологічної складової не лише розширить можливості дослідників у розкритті сутності історико-педагогічного процесу, а й сприятиме підвищенню якісного рівня наукових розвідок відповідного напрямку» [4, с. 120].

Мета статті – виявити періоди розвитку гімназійної освіти, а також етапи дослідження закономірностей функціонування цих навчальних закладів. Акцентовано увагу на особливостях використання методів навчання.

Теоретична частина. Перший період виникнення гімназій можна назвати «давньогрецьким». Їх особливостями стало поєднання фізичного розвитку і розумового виховання, традиційною була комунікація з наставниками. Другий період розпо-

чався в 1538 р. після відкриття в Страсбурзі гімназії німецького просвітника Й. Штурма. Цей період тривав до початку XIX ст., коли гімназії стали важливим елементом у державних системах освіти. На початку XX ст. гімназії існували в Австро-Угорщині, російській імперії, Пруссії, Сербії та Болгарії.

Якщо аналізувати розвиток гімназій на території України, то можна виокремити такі періоди, які відрізняються залежно від системи освіти. Перший підготовчий період розпочинається з поширенням навчальних закладів Київської Русі. Другий період обумовлений діяльністю братських шкіл. Третій період розпочинається в 1784 р., коли «австрійський імператор Йосиф II видав грамоту про заснування при Львівському університеті гімназії. З того часу вона отримала назву «академічна». Спершу викладання в гімназії велося латинською, згодом – німецькою, а з 1874 р. – українською мовою, починаючи з першого гімназійного класу. Отже, Академічна гімназія у Львові – найдавніша гімназія з українською мовою навчання. Директорами і викладачами гімназії в австрійські часи були знані українські громадсько-політичні діячі та педагоги [8, с. 436]. Четвертий період розпочинається на початку XIX ст., коли гімназії входять в офіційну систему освіти, і завершується на початку XX ст. П'ятий період обумовлений поширеністю приватних гімназій на території України. Він завершився, відповідно, в 1917 р. і в 1939 р. на території західних областей України. Початок шостого періоду збігається з утвердженням державності в 1991р. і триває до наших днів.

Розглянемо окремі дидактичні аспекти гімназійної освіти. Особливо цінними є спогади сучасників. Серед них вирізняються книги Богдана Лепкого. Народжений на Тернопільщині, пройшов курс домашнього навчання, початкової школи, яку згадував зі страхом через фізичні покарання, навчався в Бережанській класичній гімназії з польською мовою, Віденській академії мистецтв, філософському факультеті Віденського університету, філологічному відділі Львівського університету. Прозаїк, поет, мистецтвознавець, літературний критик, перекладач, історик, публіцист, художник, людина енциклопедичних знань і видатного літературного таланту працював учителем української, польської, німецької мов у Бережанській гімназії, викладав у Ягеллонському університеті і водночас у гімназіях Кракова, співпрацював із товариством «Рідна школа», читав лекції в народному університеті, дійсний член НТШ. У контексті теми статті розглянемо

методи навчання, блискуче описані в творі «Казка мого життя». Щодо початкової школи використаємо два фрагменти: «Школа називалася чомусь-то нормальною, а як могла виглядати аномальна – не знаю. З учителів я згадав тільки двох: директора Казенку й учителя Костецького... Директор провадив школу при допомозі тростини, штовханців, товчення головами учнів об стіну і тим подібних педагогічних середників. Костецький обмежувався до биття тростиною по долоні, що називалося “пацами”. Хлопці за кожним ударом підскакували й сичали та скрикували від болю. Казали, що це не болить, а буцім розжареною шиною пече. Паці брали лише на ліву руку, бо правою треба було писати, а по пацах долоня напухала, як пампух» [10, с. 479]. На завершальному етапі ситуація дещо змінювалася: «Під кінець року добрішали наші учителі-мучителі. Менше били, а більше вчили. Підготовлювали нас до кінцевого попису, який називався “егзаміном”. Ролі були заздалегідь розділені, хто читає, хто декламує, хто переказує зміст прочитаного “уступу”, хто переводить на таблиці напам’ять вивчені питання математичні. Іспит ішов блискуче, й достойники, духовні й світські, запрошені на це щорічне свято, відходили вдоволені, а відзначаючи учні діставали в нагороду гарно оправлені книжки з образками. Моя перша нагорода це була “Заворожена королівна” (“Спійонца крулевна”). Довго я носився з нею та зберігав її, немов якусь святість, і довго світ уявлявся мені не як дійсність, лиш немов заморожена з’ява» [10, с. 481]. Як бачимо, у цьому фрагменті характеризуються методи навчання, заохочення та покарання, контролю знань. Зауважимо збереження давньої української традиції щодо привселюдного завершення навчання. Якщо врахувати той факт, що перша частина трилогії була опублікована в 1936 р., а третя «Бережани» – в 1941 р., стає зрозумілим, що покарання, свідком яких був Б. Лепкий, і заохочення залишалися в пам’яті упродовж усього життя.

Щодо методів навчання в гімназії розглянемо декілька важливих аспектів. По-перше, позитивна характеристика директора гімназії, математика Матеуша Куровського. Використаємо цитатну характеристику: 1. «По стінах географічні карти й образи. Бідно, але чисто. Знати було дбайливе око доброго господаря її, директора». 2. «Все зрівноважений, спокійний і поважний. Я ніколи не чув, щоби він сердився і кричав на кого. Але за те кожне його слово догани набирало тим більшої ваги. Тому що він не сердився, то всі боялись, щоби його

не розсердити, а щоби він міг якесь погане слово сказати, це нікому навіть на гадку не прийшло, хоч таких слів по Бережанах ходило мало що менше, ніж по Шекспірових драмах». 3. «На своїх учнів дивився, як на синів». 4. «Зокрема, цікавився тими, що виявляли хист до мистецтва або до якогось одного предмету, як ось до математики. На його гадку, ті, що всі предмети рівно добре знали й кожну лекцію витверджували “на бляшку”, це “ковалі” (по бережанськи – куйони), що можуть стати дуже чемними громадянами, але середньої міри, а йому, як директорові, хотілося, щоб з Бережан виходили люди знатні й імениті». 5. «Директор дуже любив спів і музику. Сам гарно грав на фортепіяні і особливо любив грати на фісгармонії. Ходив на проби хору й оркестри, слухав, часом похвалив, але своїх вказівок не давав. Казав, що найцінніше те, до чого хлопці самі дійдуть, а не те, що їм накинеться згори». 6. «Вертаючись до директора Куровського, хочу підчеркнути одну рису його характеру, а саме, його однакове відношення до всіх учеників без огляду на віру, національність і на клясову приналежність... Урядова мова в дирекції була польська, але як директор Куровський побачив, що якийсь батько селянин недобре орудує нею, то балакав з ним по-українськи. Бідний, а спосібний ученик, українець так само, як і поляк, дістав лекцію, а в крайній біді добрий директор рятував не одного своїми власними грішми, але руками катехіта, або господаря кляси. Не любив грати ролі добродія. В гімназії поважний і тактовний, поза її мурами товариський і дотепний». 7. «Мудрий директор знав, що найкращий вислід здобуває учитель, який вчить так, як йому досвід диктує, який у науку свою душу вкладає і не боїться, що шкільна влада кожної хвилини знехтує його спосіб навчання. Директор не нівечив індивідуальності вчителя, а вчитель не нехтував індивідуальності ученика» [10, с. 489–568]. Як бачимо, це система управлінської діяльності, яка не втрачає актуальності до наших днів.

Тема директорів навчальних закладів ще чекає на серію монографічних досліджень. Щодо директора Матеуша Куровського зауважимо, що польський дослідник Тадеуш Охендушко пише, що він розпочав свою роботу в реальній школі (1857) та в гімназії у Львові (1859). Пізніше працював учителем і заступником директора в Дрогобичі. У Бережанах працював з 1873 р. й, окрім функцій директора гімназії, був членом, а з 1888 р. – заступником Окружної шкільної ради, заснував фундацію імені Коперника для допомоги здібним учням [21, с. 28].

Для розуміння суті методів навчання звернемо увагу на хронічку Бережанської гімназії за 1875 р. У цьому унікальному документі за підписом директора М. Куровського виокремимо окремі письмові завдання з української мови (в тексті руської) для різних класів. Для учнів п'ятого класу пропонувалися такі теми: свято на селі, образ сільських околиць восени, опис родинного місця, опис народних звичаїв на Різдво Христове, велика княгиня Ольга, ярмарок у Бережанах, народні звичаї на Воскресіння Христове, осліплення князя Василька Тербовлянського. Учні шостого класу писали твори на тему правдивої дружби, значення пам'ятки «Руська правда», користі вогню, порівняння життя з рікою, користі старослов'янської мови, народних пісень у літературі, характеру і звичаїв запорожців. Семикласники виконували письмові вправи з питань літератури, хто хоче збирати, той має сіяти, образу бандуристів у літературі тощо.

Ще вищий рівень передбачався для учнів восьмого класу: важливість усної словесності для української літератури, якими способами дісталася династія Вазів на шведський трон, трагічна вина Електри в трагедії Софокла, гострий меч, гостріше перо, найгостріша мова, значення й користь телеграфу, вплив клімату на фізичну будову і розумові здібності людини [24, с. 53–54].

На особливу увагу заслуговує опис випускних екзаменів, які відбувалися в червні та липні. Перед тим кожен учень купляв 17 аркушів, які в канцелярії розподілялися так, щоб чотири сторінки призначалися для польської мови, по три – для української, німецької мов і математики, по дві сторінки – для латинської та грецької мов. Ці сторінки розміщувалися так, щоб на кожному було видно частину печатки.

Письмовий екзамен передбачав переклад із польської мови на латинську і з латинської на польську; вплив на Європу відкриття морського шляху до Індії навколо Африки; переклад з німецької та грецької мов на польську; завдання з алгебри і геометрії [24]. У документі також були надруковані прізвища найкращих учнів, що можна розглядати як метод заохочення.

Завдяки книзі Богдана Лепкого «Казка мого життя» можна прочитати спогади про випускні екзамени безпосереднього учасника подій. Зауважимо, що, враховуючи час написання останнього тому трилогії, можна зробити висновок, що випускний екзамен, або матура, не забувався все життя. Якщо прочитати про один день випускника, то причина

стає зрозумілою. Богдан Лепкий описує свій випускний екзамен доволі емоційно: «Матура – була така погана й злюща баба, що її змалював Панькевич зі шматком хліба в одній руці і з нагайкою в другій. Мовляв, хочеш їсти свій хліб, то вчися, небоже, щоб тобі очі вилазили з лоба, так учися. За моїх часів здавалося матуру з усіх предметів, насамперед письменну, а тоді й усну, якщо вислід із письменної був добрий» [с. 585]. За свідченням автора, не здавався екзамен з релігії та історії й фізики за умови високих оцінок упродовж року. Б. Лепкий свідчить про письмові завдання з математики, латинської, німецької, української мов. Усні екзамени вражають. Переклад без підготовки праці Цицерона з наступним обговоренням з професором проблеми «гарячих днів» у житті римлянина, переклад хору з грецької трагедії, завдання з польської та української літератури, розповідь німецькою мовою про життя Григорія Квітки-Основ'яненка. Далі було складне завдання з математики, яке учень вирішив несподіваним для комісії шляхом, і питання про спектральний аналіз з фізики, а тоді «коло години одинадцятої почув я слово “Зрілий”, таке звичайне собі, а таке важке й багатомовне слово» [10, с. 591].

Такі досягнення забезпечувалися також методикою навчання викладачів гімназії. Спогади Б. Лепкого неймовірно важливі для історії дидактики. Використаємо знову цитатну характеристику: 1. «Шпіцера згадую вдячним серцем, бо я від нього дуже багато навчився. Географію треба було знати, як якусь поему про землю і про її становище у вселенній. Шпіцер не признавав шкільного підручника, викладав, товариші записували виклади і літографували, а потім виучували на бляшку, як у Бережанах казалося. Глоб, теллюрій, сліпі мапи – відповідай! Часом одно пропущене слово й “недостаточно” ... був гострий і невблаганний, але злої ноти задурно не дав. Доброї також». 2. «Флях взагалі балакав з нами по-німецьки, і ми хоч-не-хоч мусіли навчитися тієї мови. Вибрані твори німецької літератури від “Мінни фон Барнгельм” до “Валленштайна” пояснював нам по-німецьки». 3. «Санат учив математики у вищій гімназії і провадив бурсу. Математику знав знаменито». 4. «Найзамітнішим з професорів українців був Петро Дуткевич, природник, що в деяких клясах учив іноді також математики. Кінчив філософію у Відні і, крім широкого знання, мав також великий життєвий досвід. Як чогось у Бережанах ніхто не знав, то йшли до Дуткевича. Не знаю, чи бувало таке, щоби він

на питання не відповів. Ходячий лексикон. Зоологію й ботаніку викладав так, що ми сиділи мов заворожені. Звірята й рослини жили в його словах». 5. «До історії захопив мене вже в нижчій гімназії професор Ревер, пізніший автор шкільних підручників. Викладав він такою гарною мовою, що і так живо, що я, слухаючи, приміром, викладів про греків, переносився цілою душею ген далеко в Геладу». 6. «З годинником у руці ніхто не вчив. Ніхто не визначував, скільки хвилин має тривати стара лекція, а скільки нова, ніхто не казав учителеві, як він має стилізувати питання, ніхто його шкільної праці не путав усякими “вільно й невільно”». 7. «Мало котрий тримався підручника, як сліпий плота, мало котрий зазначував нову лекцію словами “відси – доти”, знали силу живого слова й розуміли, що добрий виклад і навіть повільний диктант робить більше вражіння, ніж друковані листки. Те, що кожний учитель мав свій спосіб навчання, ніяк не шкодило науці. Навпаки, кожна лекція мала свій характер і викликували свій окремих настрої. Не було нудно в класі» [10].

Шкода, що в історії дидактики, яка ще й не написана, не використовуються такі приклади з літератури.

Значні зміни відбулися в системі гімназійної освіти в ХХ ст. Дослідники підкреслюють той факт, що в 1920 р. «ухвалою Міністерства віросповідань і освіти Польщі була зроблена спроба вдосконалення змісту навчання в гімназіях. Суть змін полягала у спробі наблизити гімназійну освіту до реального життя, вилучити з навчального процесу класичні давні мови як такі, що не мають практичного застосування. Ще однією проблемою гімназійної освіти було визнано “її енциклопедичний характер” і завантаженість навчальних програм. Для подолання цих негативних явищ реформа 1920 р. передбачала групування споріднених між собою предметів і застосування активних методів навчання. Реформа передбачала також зміни і в структурі гімназій як навчальних закладів. Запроваджувалися чотири види восьмирічних гімназій: математично-природничі (базовими предметами у яких були математика, хімія, фізика, геометрія, природознавство); неогуманістичні (базовими були – рідна мова, література, географія, та одна класична мова – латинська); гуманістичні гімназії за спрямуванням подібні до неогуманістичних, але без давніх мов, натомість із поглибленим вивченням іноземних розмовних мов – німецької, французької, англійської; класичні гімназії, в яких

базовими були класичні мови та вивчення давньогрецької і давньоримської культур [8, с. 437–438]. Згідно з законом 1932 р., значних змін зазнали заклади середньої освіти – гімназії. Замість чотирьох типів різних гімназій було запроваджено «єдину чотирьохрічну гімназію гуманітарного типу, в програмі навчання якої залишалась латинська мова. У 20 статті нового шкільного закону конкретизовано, що середня загальноосвітня школа є шестирічною і структурно складається з чотирьохрічної гімназії, та дворічного загальноосвітнього ліцею. Після закінчення гімназії її випускники вступали до ліцею, успішно закінчивши який можна було продовжувати навчання у закладах вищої школи. Ліцеї, згідно з законом, відповідно до змісту навчальних програм мали відділи: класичний, гуманітарний, природничий та фізико-математичний» [8, с. 439].

У російській імперії після створення міністерства освіти в 1802 р. розпочався процес організації парафіяльних, повітових, губернських училищ, а також чотирирічних гімназій. Навчальні заклади підпорядковувалися університетам. Зауважимо, що саме з цього періоду розпочинається системна, масова русифікація всіх народів. Симптоматичним було створення Харківського навчального округу в 1803 р. з відповідним університетом (1804). Про Київ навіть не було згадки. Відповідний округ тут було організовано лише в 1832 р.

Важливою є також періодизація наукової оцінки розвитку гімназійної освіти. Очевидно, що перший період характеризується працями, які супроводжували виникнення цих навчальних закладів. Зауважимо, що в давньогрецький період розглядалися лише окремі аспекти їх діяльності в контексті управління державою або при оцінці філософських засад розвитку суспільства і особистості. Другий період розпочинається в другій половині XVI ст., досягає вершини в працях Я. А. Коменського і завершується на початку XX ст. Доречним буде поділ цього періоду на окремі етапи.

Окремого дисертаційного дослідження віддавна потребує оцінка гімназійної освіти її випускниками, значна частина яких в силу різних обставин опинилася в еміграції. Як приклад розглянемо змістовну книгу С. Шаха. Автор зауважує, що, на відміну від товариства «Просвіта», історичним аспектам розвитку якого було присвячено п'ять книг, гімназії вивчалися менше. Зокрема він згадує свою книгу, присвячену гімназії з українською мовою навчання в Перемишлі, працю Івана Заяця з нагоди 50-ліття цієї ж гімназії, а також працю, яку написав учитель

математики, професор Никифор Даниш про українську гімназію в Коломиї. Аналізуючи розвиток академічної гімназії у Львові, С. Шах звертає увагу і на методи навчання. Ці спогади важливі ще й тому, що автор був учнем і пізніше вчителем гімназії. Розглянемо окремі характеристики тогочасних вчителів. Директор гімназії Едвард Харкевич вчив учнів французької мови і був «не лише приступна людина, але й ніжна у відношенні до молоді. Науку вів він усе з посмішкою на лиці. Був це зовсім інший тип учителя, аніж усі наші професори; був це чоловік високої духової і товариської культури» [с. 47]. Директор Ілля Кокорудз був «україніст, але ще старої марки “рутеніст”, який у вищих клясах, при “Хрестоматії” учив докладно старослов'янської граматики, завдавав Заспів до “Слова о полку Ігоревім” і “Плач Ярославни” в оригіналі напам'ять, не любив “пустомельства”, а з новішої літератури не любив “звеличування бунтарства”, зате одушевлявся Котляревським, Квіткою, Шевченком, Федьковичем, М. Вовчком і театральними п'єсами з народного побуту, а передусім безсмертною “Наталкою” та “Запорожцем за Дунаєм»» [с. 49]. Директор Микола Сабат був «чи не найзнаменитіший класичний філолог серед галицьких філологів, а в кожному разі найліпший дидактик на полі філології. Свої ферії проводив він, безденний, майже що року або в Італії, або в Греції, або в Єгипті» [18, с. 51]. Історик Адріян Копистянський відзначався «небуденним учительським талантом, а його години історії чи географії були взірцевими, методично опрацьованими одиницями» [18, с. 54].

В радянській історіографії гімназії не могли розглядатися як визначальні, елітарні заклади в силу ідеологічних засад.

В Україні новий етап розпочинається після здобуття незалежності. Як приклад розглянемо тези науково-практичної конференції, яка була проведена в Тернопільському державному педагогічному інституті в 1990 р. і була присвячена розвитку педагогічної освіти в західних областях України. Автори відзначали значимість праць дослідників, які вивчали питання освіти в Галичині (Л. Г. Баїк, О. Г. Дзевєрін, А. П. Кондратюк, Б. Н. Мітюрів, Ф. І. Науменко, В. З. Смаль). Водночас підкреслювалася недостатня увага до питань професійної освіти.

У контексті теми нашого дослідження виокремимо ряд тез: В. М. Гладкий «Система навчання і виховання в Кременецькому ліцеї», оскільки до 1819 р. це була Вища волинська гімназія; В. В. Пришляк «Стан освіти на Бережанщині в останній чверті

ХІХ століття»; В. Я. Мельничайко «Журнал “Українська школа” в боротьбі проти денаціоналізації освіти в Галичині»; В. В. Струбицький «Українська гімназія в Луцьку (1918–1939 рр.)» [14].

Зауважимо, що в 1990 р. ще були матеріали (окрім вищеназваних), автори яких використовували критичні тези щодо негативної ролі буржуазного уряду, боротьби демократичних сил із клерикалізмом, прикладу для Галичини радянської системи освіти, значимості революції, винятково важливих принципів соціалістичної системи народної освіти, позитивного впливу партії та її молодіжних структур, образу вчителя в українській радянській поезії тощо. Ми згадуємо ці аспекти не для критики, а для розуміння складнощів усвідомлення національної ідентичності в перехідний період.

Таким чином, саме 1990 р. можна розглядати як підготовчий етап для початку нового етапу вивчення системи гімназійної освіти.

У 1991 р. в Тернопільському державному педагогічному університеті за ініціативою А. В. Вихруща проведено науково-практичну конференцію «Гімназії і ліцеї: минуле, сучасність, майбутнє». Оскільки це була перша конференція в незалежній Україні, присвячена гімназійній освіті, а її матеріали стали бібліографічною рідкістю, розглянемо зміст тез детальніше. 46 авторів запропонували редколегії (А. В. Вихрущ, Б. П. Фенюк, Б. В. Хаварівський) свої матеріали. Насамперед звернемо увагу на теми: А. В. Вихрущ «Підготовка інтелектуальної еліти в гімназіях і ліцеях (історико-педагогічний аспект)»; Ж. Д. Ільченко, Д. П. Маргуліс «З історії навчально-виховної роботи гімназій»; В. О. Вихрущ «Деякі дидактичні аспекти освіти в гімназії»; А. Г. Калениченко «Гімназії: дореволюційний досвід»; А. В. Лопухівська «З історії розвитку перших гімназій на Україні»; І. Клапоушак «Українські гімназії в Тернополі (сторінки історії)»; В. К. Майборода, Г. А. Надкринична «З історії розвитку Кременецького ліцею»; М. В. Бармак, О. Я. Бармак «З історії австрійських гімназій»; С. І. Гунько, В. В. Поплавський «З історії Бережанської державної гімназії»; С. І. Гунько, І. Г. Комарницький «Бережанська гімназія в спогадах викладачів та учнів»; Н. М. Купина «Історичне значення розвитку гімназій на Тернопільщині в особах»; О. С. Смоляк «Музично-освітнє життя в Тернопільській гімназії: від початку до 30-их років ХХ ст.»; С. Д. Щербанюк «Збереження звичаєвості українського народу гімназистами 20-их років»; О. І. Байрак «Львівський

університет – кузня педагогічних кадрів для гімназій (із історії 30-их років)»; Д. М. Скільський «Гімназійний вчитель у творах І. Я. Франка»; А. В. Вихрущ «Практична підготовка учнів у гімназіях і ліцеях»; Л. П. Вовк «Навчальні заклади як історико-культурологічний контекст історико-педагогічної науки»; С. О. Сисоєва «Про психолого-педагогічну допомогу керівникам нетрадиційних видів загальноосвітніх шкіл»; Г. М. Мешко, О. І. Мешко «Проблема підготовки майбутніх учителів та практичних психологів до спілкування»; Л. І. Даниленко «Демократизація управління загальноосвітньою школою – важлива передумова підвищення його ефективності»; Б. С. Кобзар «Школа повного дня – майбутнє національної школи України»; В. І. Сіткар «Проблема взаємозв’язку навчання та розвитку особистості в умовах гімназії»; В. М. Чайка «Що може забезпечити успішність гімназійної системи навчання?»; І. С. Дмитрик, Е. П. Бережна «До питання про перебудову навчально-виховного процесу у ліцеях та гімназіях»; О. Д. Лусік «Робота на майбутнє»; О. В. Добенько «Дещо про педагогічний ліцей фізико-математичного профілю при ТДПІ ім. Я. О. Галана»; Б. Є. Будний «Організація роботи фізико-математичного ліцею»; Л. П. Тимчишин «Методи формування в ліцеїстів прийомів творчої навчальної діяльності»; Н. Р. Балик «Нові інформаційні технології в школі»; О. В. Миронова «Програма з алгебри у педагогічному ліцеї фізико-математичного профілю»; О. В. Добенько «Реалізація профільної диференціації при вивченні курсу алгебри у педагогічному ліцеї фізико-математичного профілю при ТДПІ ім. Я. О. Галана»; В. А. Лотоцький «Про вивчення математичного аналізу в ліцеї Тернопільського педінституту»; С. І. Болтівець «Психолого-педагогічна підтримка обдарованої особистості»; О. І. Забокрицька «Педагогічні умови відбору в ліцеї і гімназії»; Г. В. Терещук «Методи діагностики технічно здібних школярів»; М. М. Гладюк «Критерії відбору і зміст хімічної освіти в класах агрохімічного профілю»; А. Г. Ахметшин, Б. Д. Гришук, С. Б. Крутовський, О. Б. Столяр, Н. В. Царьова «Хімічна підготовка вчителя природознавства для національної школи»; Л. Г. Коваль «Деякі етико-естетичні проблеми виховання дівчат в гімназіях»; В. О. Білоусова, Б. Т. Бабич, Л. В. Тарасенко «Гуманістичне виховання в гімназіях»; А. Н. Кутова «Актуальні проблеми використання музики масових жанрів в морально-естетичному вихованні учнів»; Л. Б. Білієнко «Вивчення іноземних мов

в українському колежі»; Т. П. Клосінська «Прищеплення навичок здорового способу життя за допомогою польської мови у молодших класах»; Д. В. Будняк «Мовний елемент в польській школі»; І. І. Трилінський «Повна середня загальноосвітня школа в ФРН» [3].

Ми так багато уваги звернули на тематику виступів із декількох причин. По-перше, філософи, психологи, соціологи, педагоги ще будуть вивчати на монографічному рівні якісні зміни, які відбулися у свідомості дослідників в час здобуття державності. По-друге, після дисертацій, присвячених значним історичним періодам, приходить пора на концентроване вивчення окремих років, які ставали переломними. По-третє, при розвитку педагогічної біографістики важливо бачити процес особистісного становлення українських педагогів. По-четверте, матеріали такої та подібних конференцій, періодики дозволять наблизитися до розуміння закономірностей розвитку освітніх систем, дослідити витоки нових навчальних закладів у нових історичних умовах (у даному випадку гімназій), а також вітчизняної компаративістики, дидактики, теоретичних засад виховання.

Новий етап вивчення історичних аспектів середньої школи пов'язаний із педагогічними дослідженнями Богдана Михайловича Ступарика. Його монографії «Національна школа: витоки, становлення» (1992) і «Шкільництво Галичини (1772–1939)» (1994) стали помітним явищем. Логічним продовженням був успішний захист докторської дисертації в 1995 р. Видатний вчений став засновником наукової школи, підготовку в якій пройшли вчені з України, Румунії, Польщі.

Б. М. Ступарика можна вважати одним із засновників педагогічної біографістики в нових історичних умовах.

У своїх книгах і дисертації Б. М. Ступарик розглядав і питання гімназій.

Значною заслугою Б. М. Ступарика стало створення наукової школи, об'єднання авторських колективів для написання книг. Як приклад розглянемо книгу «Івано-Франківська (Станиславівська) українська державна гімназія», яка була опублікована в 2000 р. У двох параграфах, Б. М. Ступарик аналізує історичні особливості розвитку освіти, законодавчі документи, статистичні дані. Підкреслюється, що в 1772 р. після першого поділу Польщі в Галичині було «15 гімназій – 9 приватних і 6 державних, але жодна з них не була українською. В цих закладах переважно вчилися сини шляхти, діти

німецько-чеської бюрократії та єврейської інтелігенції, сини духовенства, яке у Східній Галичині давало найбільший контингент учнів. Львівський староста Мільбахер у своєму правозданю від 5 квітня 1774 р. визнав стан середнього шкільництва цілком задовільним. У 1783 р. у Галичині діяло 17 гімназій. Адміністрація вважала, що було б більше користі, якби молодь взялася за ремесло. Результатом цього було те, що незабаром число галицьких гімназій було зредуковано на 6 і проведено реорганізацію середнього шкільництва». Автор підкреслює значимість реформи середнього шкільництва в 1849 р., яка не втрачала актуальності до 1910 р. [7].

Б. М. Ступарик виокремлює тему гімназій у російській імперії, де, за законом 1804 р., були відкриті чотирирічні, а з 1928 р. – семирічні гімназії в Харкові, Чернігові, Катеринославі, Кременці, Полтаві, Новгороді-Сіверському, Києві, Херсоні, а також звертає увагу на першу гімназію для дівчат, яка була відкрита в Києві в 1861 р. Очевидно, що основною метою була русифікація молоді. За період з 1867 по 1895 р. в Східній Галичині було відкрито сім гімназій. Б. М. Ступарик підкреслює важливість діяльності академічної гімназії у Львові, української гімназії в Перемишлі (1895). У цей період діяло «33 середні школи (29 польських, 2 українські, 2 німецькі), тобто 29 гімназій та 4 реальні школи [7, с. 22]. До 1908 р. в Галичині було 34 державних і 7 приватних середніх шкіл, серед них 3 українських. Перед Першою світовою війною з 70 державних середніх шкіл (56 гімназій та 14 реальних шкіл) у Галичині було лише 6 українських державних гімназій. Підкреслена значимість нових приватних гімназій: Копичинці, Яворів (1908), Городенка, Рогатин (1909). Для розуміння суті методів навчання важливою є інформація про діяльність таємних гуртків, у яких, за спогадами колишнього учня Рогатинської гімназії Г. Дмитріва, щосуботи учасники «читали книжки, виголошували реферати, обговорювали справи, пов'язані з учнями. Реферати присвячувалися різним ділянкам знання, але перевага надавалася українській літературі. Гурток передплачував «Літературно-науковий вісник», журнал «Добра Новина», видавав писаний часопис «Поступ», що містив хронічку життя учнів, реферати та переклади з іноземної літератури» [7, с. 37]. Дослідник підкреслює значимість Тернопільської гімназії та «Громади».

За часів Гетьманату діяло 40 українських гімназій, а в період ЗУНР – 20 українських гімназій, а також чотири єврейських і одна німецька. У двад-

цятих роках ситуація змінилася. У Галичині діяло «53 державних та 40 приватних польських гімназій. Для української молоді було лише 7 державних гімназій, 10 гімназій та 9 гімназійних курсів товариства «Рідна школа»» [7, с. 43]. Середня школа стає восьмикласною.

У контексті теми нашого дослідження підкреслимо значимість ще двох аспектів, висвітлених у працях Б. М. Ступарика. Дослідник звертає увагу на важливу передмову до програм 1922 р., в яких зазначалося, що «оголошується боротьба проти того, щоб учень одержував знання тільки з книжки або з викладу вчителя, почутого в класі, а спрямовується до безпосереднього стикання молоді зі зв'язками, які вона має пізнати, до вироблення зацікавленості ними, для організації самостійної праці. Виконання цього вимагало евристичного і пошукового навчання. Звідси виникла потреба лабораторних робіт і ручної праці. Крім розумових сил, навчання мало збуджувати розвиток фізичних і моральних сил, спричинятися до загального розвитку, бути навчанням не лише розвиваючим, але й виховуючим» [7, с. 44].

Б. М. Ступарик звертає увагу на зміст письмових робіт учнів. Наприклад, в одному з диктантів були такі роздуми: «Український народ живе на своїй землі від непам'ятних часів. Україна – це батьківщина і власність українського народу. Ні який інший народ не має права бути господарем на українській землі» [7, с. 55].

Зауважимо «панорамну» оцінку освітньої політики в працях Богдана Михайловича. На цьому етапі розвитку національної історії педагогіки важливим був системний аналіз розвитку шкіл з окремими прикладами організації навчально-виховного процесу. Оцінка діяльності окремих педагогів і навчальних закладів стала логічним продовженням базисних досліджень.

У вже згаданій книзі, присвяченій гімназії в Станиславові, виокремимо дві важливі статті, написані І. Дайчаківським і Т. Завгородньою. Вчитель історії І. Дайчаківський, аналізуючи діяльність директора гімназії Миколи Сабата, «доктора філософії з обсягу класичних наук», автора праць у галузі класичної філології та археології, який займався «своєю улюбленою справою – викладанням навчальних дисциплін. З 1905 по 1910 рік він навчав школярів латинській мові, а з 1910 по 1914 рік – викладав грецьку та українську мови, філософію. З метою кращого оволодіння дітьми знаннями в галузі класичних наук він став ініціатором наукових подоро-

жей в Італію і Австрію. Такі подорожі відбувалися впродовж 1910–1914 років. У 1910 році 6 учнів школи побували у Відні, а в 1911 році, в час великодніх ферій, в Італію поїхали 5 вчителів і 6 учнів. Вони відвідали Неаполь, Помпею. Флоренцію, Болонью. З 2 до 20 квітня 1914 року 10 учнів гімназії на чолі з директором здійснили чергову подорож до Італії. 14 квітня вони побували на аудієнції у Папи Римського Пія Х» [7, с. 77]. Славилася гімназія і видатними учителями. І Дайчаківський описує шлях учня цього навчального закладу Костя Кисілевського, який добре знав українську, польську, латинську, грецьку, російську, німецьку, англійську мови, навчався в університетах Відня і Лейпцига, був членом НТШ: «Перу його належать праці з української літератури, історії мови, лексикології, граматики, правопису, методики мови, йому належать численні огляди, рецензії та редагування» [7].

Т. Завгородня розглядала різнопланові питання організації навчального процесу в гімназіях. Зверталася увага і на методи навчання. Зокрема, авторка зауважує, що у процесі навчання використовувалися різноманітні методи, «серед них найчастіше застосовувалися – дискусійний, індуктивний та практичний. Особлива увага приділялася лабораторному методу навчання» [7, с. 109]. Цікавими були іспити з математики, а також теми з української мови і літератури» «1. Тематика творчості Михайла Коцюбинського. 2. Суспільна праця як проблема українських повістей XIX століття. 3. Форми і зміст баллад Т. Шевченка й А. Міцкевича (порівняння)» [7, с. 112]. Зауважимо, що ретроспективний аналіз методів контролю і оцінка знань, умінь, навичок учнів давно заслуговують на серію монографічних досліджень.

Праці Т. Завгородньої та І. Курляк сприяли поглибленому вивченню дидактичних аспектів гімназійної освіти. Змістовні, аналітичні докторські дисертації послідовниць Б. Ступарика не втрачають актуальності до наших днів.

Підкреслимо ще один аспект проблеми. Усі дослідники відзначають важливість заходів, присвячених пам'яті Т. Г. Шевченка. Як правило, програма передбачала не лише хоровий спів, інсценізації, декламацію віршів, але й аналітичні доповіді учнів, наприклад «Християнсько-національний і лицарський елемент у творчості Шевченка» [7, с. 119].

Виокремимо перспективні теми досліджень, які зародилися в довоєнний період. Насамперед це метод проектів, який набув значного поширення. Знаходимо цікаві приклади зародження основ

психодидактики. Для прикладу розглянемо працю Остапа Макарушки «З сучасної галицької школи. Анкета з ділянки асоціації зображень» [11]. Структура праці своєрідна. На початку автор розглядає теоретичні засади асоціацій. Звертається увага на питання взаємодії зображень залежно від часу, подібність реакції на зображення. О. Макарушка придумав авторську анкету, яку диктував, а учні восьмого класу Академічної гімназії повинні були записувати вільні асоціації до 80-ти слів (хліб, катедра, латина, Франко, Львів, Київ, Індія, канат, вітчизна, Руссо, Сократ, стратегія, ацтеки тощо). Експеримент проводився 2 січня 1926 р. Розглянемо декілька прикладів. Наприклад, учні для слова «лікар» записали такі асоціації: «білий фартух лікаря, бородата голова, запах ліків, смерть, великі гроші»; «латина» – двійка, римська тога, труд при перекладі. Автор диференціював досягнення учнів, звернувши увагу на той факт, що в деякого з них на 80 слів було лише 25 асоціацій. Про ерудицію автора анкети свідчать більше сорока посилань на праці представників різних країн [11].

Окремого дослідження потребує оцінка гімназійної освіти в спогадах представників діаспори.

Визначальним стало відновлення українських гімназій (1991 р. – Тернопільська фізико-математична гімназія; 1992 р. – Львівська академічна гімназія, Українська гімназія № 1 в Івано-Франківську, 1993 р. – Сокальська гімназія, 1994 р. – Запоріжжя, 1995 р. – Заліщики).

Окрім серії оригінальних дисертацій, присвячених педагогічним аспектам проблеми, до питань гімназій зверталися фахівці інших спеціальностей. Наприклад, Ореста Коцюмбас у 2021 р. захистила кандидатську дисертацію за спеціальністю 032 «Історія та археологія» на тему «Академічна гімназія у Львові: організація, структура, діяльність (1849–1939)». Авторка проаналізувала «засади функціонування гімназії в умовах правового законодавства Австро-Угорської монархії та міжвоєнної Польщі; охарактеризовано структуру навчального закладу, його трансформацію з восьмирічної класичної гімназії у чотирирічну гімназію та дворічний ліцей після реформи 1932 р. Досліджено засади навчально-виховного процесу, охарактеризовано навчальні плани і програми, підручники, процедуру вступних і випускних іспитів тощо. Встановлено, що гімназія була в структурі Львівського університету. Деякі викладачі гімназії були викладачами в університеті, випускники гімназії вступали на навчання до університету без іспитів, за умови успіш-

ного складання випускних екзаменів у гімназії» [8]. Має рацію О. Р. Коцюмбас, стверджуючи, що «Державна гімназія з українською мовою навчання у Львові у міжвоєнні роки творила елітарну частину українського середнього шкільництва. Найкращі науково-педагогічні сили українства: І. Кокорудз, І. Раковський, Я. Гординський, М. Тершаковець, Ю. Рудницький, Ю. Полянський, І. Фіголь, М. Зарицький, Я. Біленький, О. Тисовський, О. Терлецький, І. Крип'якевич, М. Кордуба, С. Томашівський та інші були окрасою професорського складу гімназії» [8].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У грудні 2016 р. уряд Польщі, попри протести, провів реформу освіти, в результаті якої гімназії були скасовані, початкова школа стала восьмирічною, а її продовженням стали чотирирічні ліцеї, п'ятирічні технікуми, професійно-технічні школи. Аналогічні процеси відбуваються і в Україні. Гімназії реорганізуються на неповну середню школу, що, власне кажучи, нівелює саму ідею елітарної освіти. Маємо на увазі насамперед збереження історичних традицій, які б дозволяли поєднати високий рівень загальноосвітніх шкіл із профільними навчальними закладами відповідного рівня. Зауважимо, що відбувається також своєрідний розрив у традиціях. Адже відомі в Україні та світі гімназії втрачають назву і статус, а нові ліцеї здебільшого не мають відповідних історичних досягнень. На жаль, продовжується традиція, коли зміна політичних еліт супроводжувалася обов'язковою реформою системи освіти.

Перспективним є перехід від загальних питань розвитку освітніх систем до закономірностей функціонування окремих типів навчальних закладів, а відтак до аналізу змісту, форм, методів навчання. Важливим є вивчення ролі наукових шкіл, біографій окремих педагогів і учнів. Має рацію І. Розман, яка в оригінальній монографії «Українська педагогічна біографістика (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)» стверджує: «Сучасна епоха – це час біографічного буму, коли минуле осмислюється, оцінюється, порівнюється із сучасним кризь життєписи відомих або менш відомих діячів, що завдяки своїм життєвим та творчим успіхам стали символами окремих історичних періодів. Вони уособлюють переломні події розвитку народів і цивілізацій та здійснюють вагомий внесок у розвиток культури, освіти, науки, інших сфер суспільного життя. Зважаючи на розмаїття біографічних форм, що з'явилися у ХХ ст., його справедливо вважають “століттям біографії”», це повною мірою стосується

і початку ХХІ ст.» [15, с. 5]. Зауважимо лише одну проблему, властиву педагогічній біографістиці. У багатьох дисертаційних дослідженнях автори, захоплені особистістю, творчістю якої вивчається, по-

рушують принцип новаторства, приписуючи першість тим, хто власне поширював, використовував ідеї минулого, виступаючи в ролі просвітителів, що не применшує значущості їх праці.

Список літератури

1. Вихрущ А. В. Методи навчання в системі дидактичної культури Галичини початку ХХ століття / А. В. Вихрущ, Н. А. Данік // Медична освіта. – 2023. – № 1. – С. 132–139.
2. Вихрущ А. В. Періодизація розвитку дидактичних систем / А. В. Вихрущ // Медична освіта. – 2023. – № 2. – С. 11–17.
3. Гімназії і ліцеї: минуле, сучасність, майбутнє : тези наук.-практ. конф. – Тернопіль : Тернопільський державний педагогічний інститут, 1991. – 113 с.
4. Гупан Н. М. Проблеми хронології в сучасних історико-педагогічних дослідженнях / Н. М. Гупан // Український педагогічний журнал. – 2016. – № 1. – С. 116–121.
5. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : А.П.Н., 2002. – 224 с.
6. Завгородня Т. К. Дидактична думка в Галичині (1919–1939 роки) / Т. К. Завгородня. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 168 с.
7. Івано-Франківська (Станиславівська) українська державна гімназія / [Б. Ступарик, З. Береговський, М. Грицишин та ін.]. – Івано-Франківськ, 2000. – 352 с.
8. Коцюмбас О. Державна гімназія з українською мовою навчання у Львові (1920–1930-ті роки) / О. Коцюмбас // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2019–2021. – Спецвипуск. – С. 436–446.
9. Курляк І. Є. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918 рр.) : монографія / І. Є. Курляк. – Львів, 1997. – 222 с.
10. Лепкий Б. С. Твори : в 2 т. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 2 : Повість. Спогади. Виступи / упоряд. та автор приміт. М. М. Ільницький. – 719 с.
11. Макарушка О. З сучасної галицької школи. Анкета з ділянки асоціації зображень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://shron1.chtyvo.org.ua/Makarushka_Ostap/Z_suchasnoi_halytskoi_shkoly_Anketa_z_dilianky_asotsiiaatsii_zobrazhen.pdf.
12. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933 : навч. посіб. / О. В. Сухомлинська та ін. ; за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1996. – 304 с.
13. Професійна лінгводидактика в контексті особистісної парадигми : монографія / за ред. А. В. Вихруща, К. Л. Стефанишин. – Тернопіль : ТНМУ, 2022. – 282 с.
14. Розвиток педагогічної освіти і науки в західних областях України : тези доповідей наук.-практ. конф. Ч. 1. – Тернопіль : Тернопільський державний педагогічний інститут, 1990. – 172 с.
15. Розман І. І. Українська педагогічна біографістика (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : монографія / І. І. Розман. – Ужгород : РІК-У, 2020. – 616 с.
16. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
17. Українська педагогічна думка в іменах (Східна Галичина – українське зарубіжжя ХХ ст.) : навч. посіб. / [Т. К. Завгородня, З. І. Нагачевська, Н. М. Салига та ін.]. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. – 480 с.
18. Шах С. Львів – місто моєї молодости. Ч. III. Цісарсько-королівська академічна гімназія / С. Шах. – Мюнхен : Християнський голос, 1956.
19. Щекатунова Г. Д. Гімназія / Г. Д. Щекатунова // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
20. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування, 1898–1998 / підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарі Степана Яреми. – Тернопіль ; Львів : Наукове товариство ім. Шевченка ; Львівське крайове товариство «Рідна Школа», 1998. – 736 с.
21. Ochendusko T. Gimnazjum w Brzeżanach w latach 1806–1918. Zarys dziejów / T. Ochendusko // Prace Historyczno-Archiwalne. – Rzeszów, 2022. – Т. XXXIV. – S. 7–34.
22. Pólturzycki J. Gimnazjum / J. Pólturzycki // Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku / red. naukowy Tadeusz Pilch. – Warszawa : Żak, 2003. – Т. 2. – S. 34–36.
23. Sprawozdanie dyrektora c. k. Lwowskiego gimnazjum im. Franciszka Józefa za rok szkolny 1910. – Tryb dostępu : http://pbc.up.krakow.pl/Content/5798/PDF/SprGimnFJoze_faweLwowie1910_S.133.pdf.
24. Sprawozdanie dyrektora c. k. Wyższego Gimnazjum w Brzeżanach za rok szkolny 1875. – Tryb dostępu : <http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/doccontent?id=5394>.

References

1. Vykhruhshch, A.V., & Danik, N.A. (2023). Metody navchannia v systemi dydaktychnoi kultury Halychyny pochatku XX stolittia [Methods of Teaching in the Didactic Culture System of Galicia in the Early 20th Century]. *Medychna osvita – Medical Education*, 1, 132-139 [in Ukrainian].
2. Vykhruhshch, A.V. (2023). Periodyzatsiia rozvytku dydaktychnykh system [Periodization of the Development of Didactic Systems]. *Medychna osvita – Medical Education*, 2, 11-17 [in Ukrainian].
3. (1991). *Himnazii i litsei: mynule, suchasnist, maibutnie [Gymnasiums and Lyceums: Past, Present, Future]*: Theses of the scientific and practical conference. Ternopil: Ternopilskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut [in Ukrainian].
4. Hupan, N.M. (2016). Problemy khronolohii v suchasnykh istoriko-pedahohichnykh doslidzhenniakh [Problems of Chronology in Contemporary Historical-Pedagogical Research]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 1, 116-121 [in Ukrainian].
5. Hupan, N.M. (2002). *Ukrainska istoriografii istorii pedahohiky [Ukrainian Historiography of the History of Pedagogy]*. Kyiv : A.P.N [in Ukrainian].
6. Zavhorodnia, T.K. (1998). *Dydaktychna dumka v Halychyni (1919–1939 roky) [Didactic Thought in Galicia (1919–1939)]*. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
7. Stuparyk, B., Berehovskyy, Z., Hrytsyshyn, M., Deichakivskyy, I., Zavhorodnia, T., Markiv, H., ... Savchuk, B. (2000). *Ivano-Frankivska (Stanylavivska) ukrainska derzhavna himnaziia [Ivano-Frankivsk (Stanylaviv) Ukrainian State Gymnasium]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
8. Kotsiumbas, O. (2021). Derzhavna himnaziia z ukrainскоiu movoiu navchannia u Lvovi (1920–1930-ti roky) [State Gymnasium with Ukrainian Language Instruction in Lviv (1920s–1930s)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of Lviv University*, Special issue, 436-446 [in Ukrainian].
9. Kurliak, I.Ye. (1997). *Ukrainska himnaziina osvita u Halychyni (1864–1918 rr.) [Ukrainian Gymnasium Education in Galicia (1864–1918)]*. Lviv [in Ukrainian].
10. Lepkyi, B.S. (1991). *Tvory [Writings]*. (Vol. 2). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
11. Makarushka, O. (1926). Z suchasnoi halytskoi shkoly. Anketa z dilianky asotsiatsii zobrazhen [From the Modern Galician School. Questionnaire on the Field of Image Association]. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Makarushka_Ostap/Z_suchasnoi_halytskoi_shkoly_Anketa_z_dilianky_asotsiatsii_zobrazhen.pdf [in Ukrainian].
12. (1996). *Narysy istorii ukrainskoho shkylnytstva. 1905–1933 [Essays on the History of Ukrainian Schooling. 1905–1933]*. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
13. Vykhruhshch, A.V., & Stefanyshyn, K.L. (Ed.). (2022). *Profesiina linhvodydaktyka v konteksti osobystisnoi paradyhmy [Professional Linguodidactics in the Context of the Personal Paradigm]*. Ternopil: TNMU [in Ukrainian].
14. (1990). *Rozvytok pedahohichnoi osvity i nauky v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy [Development of Pedagogical Education and Science in the Western Regions of Ukraine]*: Abstracts of reports of the scientific and practical conference. (Part 1). Ternopil: Ternopilskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut [in Ukrainian].
15. Rozman, I.I. (2020). *Ukrainska pedahohichna bihrafistyka (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Ukrainian Pedagogical Biographistics (Second Half of the 20th – Early 21st Century)]*. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
16. Sukhomlynska, O.V. (2003). *Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Historical-Pedagogical Process: New Approaches to General Problems]*. Kyiv: A.P.N [in Ukrainian].
17. Zavhorodnia, T.K., Nahachevska, Z.I., Salyha, N.M., et al. (2009). *Ukrainska pedahohichna dumka v imenakh (Skhidna Halychyna – ukrainske zarubizhzhia XX st.) [Ukrainian Pedagogical Thought in Names (Eastern Galicia – Ukrainian Diaspora of the 20th Century)]*. Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].
18. Shakh, S. (1956). *Lviv – misto moiei molodosti [Lviv – The City of My Youth]*. (Part III). Miunkhen: Khrystyianskyi holos [in Ukrainian].
19. Shchekhatunova, H.D. (2008). Himnaziia [Gymnasium]. *Entsyklopediia osvity – Encyclopedia of education*. V.H. Kremen (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
20. Yarema, S. (Ed.). (1998). *Yuvileina knyha Ukrainskoi himnazii v Ternopoli. Do storichchia zasnovannia, 1898–1998 [Jubilee Book of the Ukrainian Gymnasium in Ternopil. To the centenary of the foundation, 1898–1998]*. Ternopil; Lviv: Naukove tovarystvo im. Shevchenka; Lvivske kraiove tovarystvo «Ridna Shkola» [in Ukrainian].
21. Ochendusko, T. (2022). Gimnazjum w Brzeżanach w latach 1806–1918. Zarys dziejów [Gymnasium in Brzeżany in the Years 1806–1918. Outline of history]. *Prace Historyczno-Archiwalne – Historical and Archival Works*. (Vol. XXXIV). (pp. 7-34). Rzeszów.
22. Półturzycki, J. (2003). Gimnazjum [Gymnasium]. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku – Pedagogical encyclopedia of the XXI century*. T. Pilch (Ed.). Warszawa: Żak.
23. (1910). Sprawozdanie dyrekcji c. k. Lwowskiego gimnazjum im. Franciszka Józefa za rok szkolny 1910 [Report of the Directorate of the Imperial-Royal Lviv Gymnasium named after Francis Joseph for the School Year 1910]. Retrieved from: http://pbc.up.krakow.pl/Content/5798/PDF/SprGimnFJoze faweLwowie1910_S.133.pdf.
24. (1875). Sprawozdanie dyrektora c. k. Wyższego Gimnazjum w Brzeżanach za rok szkolny 1875 [Report of the Director of the Imperial-Royal Higher Gymnasium in Brzeżany for the School Year 1875]. Retrieved from: <http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/doccontent?id=5394>.

Отримано 12.06.2024.
Рекомендовано 17.06.2024.

Електронна адреса для листування: vykhruhshchav@tdmu.edu.ua